

Azt hiszem, itt abbahagyom. Amit a következő két órán tervezek, az egy valamivel sajátosabb vizsgálata annak a műveletnek, ami a szociális rendszert konstituálja, tehát a kommunikációnak. Itt először is annak a megfontolásáról lesz szó, hogy miképp kell a kommunikáció fogalmát helyesen kiszabni, hogy az passzoljon. A fogalmak *fitting*-je egyike azon technikáknak, melyeket itt különösképpen hangsúlyozok. Ez nem tetszés szerint történik, és nem is minden tekintet nélkül a szokásokra és az elméleti tradíciókra, azonban ezen a területen képesnek kell lennünk az opciókat tudatosan megfogalmazni. Az elmélet felépítménye arra kényszerít minket, hogy meghatározzuk azt a műveletet, amely létrehozza a szociális rendszert, továbbá arra, hogy azt mondjuk: ez csak egyetlen művelet lehet, nem egy keverék, mivel csak egyetlen műveleti forma hozhat létre egy rendszertípust. Ahogy az élet is a biokémiai cirkularitáson keresztül van meghatározva, vagy a tudat a figyelem fókuszálásán, illetve potencialitásán keresztül – inkább mondjuk így –, úgy felvetődik itt is a kérdés, hogy tudjuk-e rekonstruálni a szociológiánkat azzal az elméleti előírással, hogy lennie kell egy műveletnek, és csak egyetlen művelet lehetséges. Ha így járunk el, akkor adódik a kérdés, hogy mi jöhet számításba. Úgy gondolom, hogy tulajdonképpen csak a kommunikáció jöhet számításba, mint igazi szociális művelet, ugyanis csak a kommunikáció involválja vagy implikálja legalább két tudati rendszer együttműködését valamilyen szimultán jelenlét létrejöttéhez. A szocialitás már be van építve a művelet alapjaiba, nem pedig olyan hatás, amely felléphet, vagy nem léphet fel, ahogy az a cselekvésfogalom esetében szükséges lenne. Nos, itt megállok, és a következő órán a kommunikációról fogok beszélni, majd megnézem, meddig jutunk még el a szociológiai következmények számbavételével.

TIZENHARMADIK ELŐADÁS

VI. A KOMMUNIKÁCIÓ MINT ÖNMEGFIGYELŐ MŰVELET

Helyeinek...
kon...
szociális rendszer...
tet. Mivel...
rendszer...
egy teljes...
mélet legújabb fejlődését az elmúlt húsz-három évben. Emlékszem egy olyan rést következett, ahol az értelemfogalom...
ből kiindulva összehasonlítottuk a pszichikai és a szociális rendszereket, vagyis a horizontot még két teljesen különböző rendszertípusra vonatkoztattuk. Most pedig az előadás másik részében a szociális rendszerekre szeretnék szorítkozni, vagyis az átvezetés ahhoz az előadásához, aminek a szociális rendszernek döntő kellene valójában. Emellett az elmúlt órák elméleti opciói, elméleti meghatározásai továbbra is kötelező érvényűek. Ez mindenképp arra a központra jelentőséggel bír, melyet ritkán találunk az irodalomban így kihangsúlyozva, miszerint a rendszer teljes mértékben a műveletek által jön létre, és a megfigyelésben is így van definiálva. Egyfajta művelet áll rendelkezésünkre, amely létrehozza a rendszert, és az elméletet úgy kell megalkotni, hogy az erre a műveletre vonatkozzon, vagyis a rendszerelméletet és a kommunikációelméletet együtt kell elgondolnunk. Ugyanis ez a művelet – mint már mondtam – a kommunikáció.

A rendszerelmélet és a kommunikációelmélet tehát szoros kapcsolatba lépnek. Ez azt jelenti, hogy először is rákérdezzük a kommunikációról való előzetes ismeretünkre, és megvizsgáljuk a rendelkezésünkre álló irodalmat a fogalmi téren alján – időközben vannak már „kommunikációtudományi” tanácsok, a „kommunikációról” teljesen különböző diszciplínákon belül beszélnek –, és ekkor úgy tűnik, hogy kisebb

– Azt hiszem, itt abbahagyom. Amit a következő két órán tervezek, az egy valamilyen sajátosabb vizsgálata annak a műveletnek, ami a szociális rendszeret konstituuja, tehát a kommunikációnak. Itt először is annak a megfontolásáról lesz szó, hogy miképp kell a kommunikáció fogalmát helyesen kiszabni, hogy az passzoljon. A fogalmak *fittingje* egyike azon technikáknak, melyeket itt különbözőképpen hangsúlyozok. Ez nem tetezés szerint történik, és nem is minden tekintet nélkül a szokásokra és az elméleti tradíciókra, azonban ezen a területen képeink kell lennünk az opciókat tudatosan megfogalmazni. Az elmélet *felépítőmánya* arra kényszerít minket, hogy meghatározzuk azt a műveletet, amely létrehozza a szociális rendszert, továbbá arra, hogy azt mondjuk: ez csak egyetlen művelet lehet, nem egy keverék, mivel csak egyetlen műveleti forma hozhat létre egy rendszertípust. Aztán megkérdezzük: mi az a művelet, ami létrehozza a kommunikációt? – inkább mondjuk így – egy felvetődik itt is a kérdés, hogy tudjuk-e megmondani, hogy a kommunikáció művelet-e? Ha így járunk el, akkor adódik a kérdés, hogy mi lehet szabványos. Úgy gondolom, hogy tulajdonképpen csak a kommunikáció jöhet szóba, mint igazi szociális művelet, ugyanis csak a kommunikáció involválja vagy implikálja legalább két tudati rendszer együttes működését valamilyen szimultán jelenlét létrejöttéhez. A szocialitás már be van építve a művelet alapjaiba, nem pedig olyan hatás, amely felléphet, vagy nem léphet fel, ahogy az a családteremtés fogalmában szükséges lenne. Nos, itt megállok, és a következő órán a kommunikációról fogok beszélni, majd megnézem, meddig jutunk még el a szociológiai következmények számbevételével.

TIZENHARMADIK ELŐADÁS

Hölgyeim és Uraim, még két dupla óra áll előttünk, és ezeken az órákon újra szűkítem az előadás-sorozat tárgyát, mégpedig ezúttal a szociális rendszerekre. Ez nem azt jelenti, hogy feladnánk az elméletet. Miután egy rövid bevezetőben megnéztük, miképp akadtak el a rendszerelméletek saját maguknak köszönhetően a szociológiában, egy teljesen általános szempontból vettük szemügyre a rendszerelmélet legújabb fejlődését az elmúlt húsz-harminc évben. Ezután egy olyan rész következett, ahol az értelemfogalomból és az időfogalomból kiindulva összehasonlítottuk a pszichikai és a szociális rendszereket, vagyis a horizontot még két teljesen különböző rendszertípusra vonatkoztattuk. Most pedig az előadás utolsó részében a szociális rendszerekre szeretnék szorítkozni, vagyis ez átvezetés ahhoz az előadáshoz, aminek a *szociális rendszerek* címet kellene viselnie. Emellett az elmúlt órák elméleti opciói, elméleti meghatározásai továbbra is kötelező érvényűek. Ez mindenekelőtt arra a központi jelentőségű kérdésre vonatkozik, melyet ritkán találunk az irodalomban így kihangsúlyozva, miszerint a rendszer teljes mértékben a műveletek által jön létre, és a megfigyelésben is így van definiálva. Egyfajta művelet áll rendelkezésünkre, amely létrehozza a rendszert, és az elméletet úgy kell megalkotni, hogy az erre a műveletre vonatkozzon, vagyis a rendszerelméletet és a kommunikációelméletet együtt kell elgondolnunk. Ugyanis ez a művelet – mint már mondtam – a kommunikáció.

A rendszerelmélet és a kommunikációelmélet tehát szoros kapcsolatba lépnek. Ez azt jelenti, hogy először is rákérdezzünk a kommunikációról való előzetes ismeretünkre, és megvizsgáljuk a terjedelmes irodalmat a fogalmisága alapján – időközben vannak már „kommunikációtudományi” tanszékek, a „kommunikációról” teljesen különböző diszciplínákon belül beszélnek –, és ekkor úgy tűnik, hogy kisebbségi

pozícióba kerülünk. Ugyanis Önök általában véve – és ha utánaolvassunk, az irodalomban is ezt találjuk – a kommunikációra mint átviteli folyamatra fognak gondolni. Önök a szerzői vagy a címzettjei egy kommunikációnak, és a másik, a partner, átveszi a közlést, a hírt, az információt, vagy bárhogy fogalmazzuk is ezt meg. Először itt van, aztán ott, és Önök aktívan vagy passzívan részesülnek ebben. Ez az ötvenes évek kibernetikai irodalmában is megkérdőjelezhetetlen előfeltételezés volt. Sok módszertani kutatás irányult arra, hogy az ilyen átviteli folyamatoknak a hibalehetőségeit és az átviteli volumenét kiszámítsák.

Időközben születtek kritikák erre az átviteli modellre vonatkozóan, bár viszonylag elrejtve. Maturana például egész egyértelműen nem átviteli folyamatként értelmezni a kommunikációt vagy a nyelvhasználatot, ahogy ő ezt nevezi, hanem mint az organizmus koordinációjának a szuperkoordinációját.¹ Vannak további ellenvetések, amelyek – nekem úgy tűnik – két pontra koncentrálnak. Az egyik pont talán valamennyire felszínes. Mindig is láttuk, hogy a kommunikáció során semmit sem adunk oda. Aki valamit közöl, annak nem vész el a tudása a fejből, nem olyan ez, mint egy gazdasági folyamat esetében, ahol ha fizettünk, a pénzzel azután már nem rendelkezünk, vagy többé már nem birtokoljuk azt a dolgot, aminek a tulajdonjogát átadjuk. Ehelyett olyan folyamattal van dolgunk, amely nyilvánvalóan multiplikatív módon működik. Először csak egyvalaki rendelkezik vele, aztán ketten tudják, vagy többen, vagy százan, vagy millióan aszerint, hogy milyen hálózatra gondolunk. Még ha tartjuk is magunkat az átvitel metaforájához, akkor is rendkívüli átviteli folyamattal van dolgunk, ahol semmi sem megy veszendőbe, hanem csak megsokszorozódik.

Gregory Bateson különböző írásaiban, tanulmányaiban és előadásaiban azt az elképzelést találjuk, hogy a kommunikáció esetében a redundancia létrehozásáról van szó, tehát fölösleges tudásról. Fölösleges annak a szempontjából, aki meg szeretné tudni.² Ha A közöl valamit B-vel, akkor C megkérdezheti A-t vagy B-t. Ha valamit sugároz a tévé, akkor azután csaknem mindenkit megkérdezhetnek erről. Létrejön a tudásfelesleg, a tudás megsokszorozza saját magát, és a hatás az, hogy e kommunikáció tartalmának a felejtési hányada vagy

¹ Lásd Maturana, Humberto R.: *Biologie der Realität*. Frankfurt am Main, 2000, Suhrkamp, 121. ssk., illetve 361. ssk.

² Lásd például Bateson, Gregory: *Ökologie des Geistes: Anthropologische, psychologische, biologische und epistemologische Perspektiven*. Frankfurt am Main, 1981, Suhrkamp, 524. ssk.

a deaktualizálása ennek megfelelően nagy lesz. A tegnapi tudás ma már nem érdekes. A redundanciának ez a létrehozása a kommunikáció valamiféle leírása, azonban ez még semmit sem jelent a művelet megértésére nézve. Milyen művelettel van dolgunk? Hogyan írjuk le azt a műveletet, amely létrehozza a fölöslegesnek és aztán a szelektív kezelésnek ezt a hatását, tehát a fölösleget és a szelekciót? Erről még semmit sem mond az átviteli modell e fontos kritikája.

Egy másik kritika kevésbé elterjedt, mégis úgy gondolom, hogy terhelőbb. Itt arról a kérdéstről van szó, hogy az átviteli modell nem előfeltételezi-e a megfigyelő és a résztvevő számára egyaránt, hogy ismerjék az érintettek állapotait, hogy tehát tudják, mit jelent egy meghatározott fajta tudás A fejében, és mit jelent a tudás B fejében. Hiszen tudnunk kellene, mi van bennük ahhoz, hogy megállapíthassuk: ugyanazok. Ugyanis ha a tudás A fejében és a tudás B fejében teljesen eltérő, nehéz lenne kommunikációról beszélni. Hogyan akarják azonban megtudni azt, hogy valaki mit gondol? Vagy hogyan akarják megtudni azt, hogy egy meghatározott információ, például hogy melyik busszal utazunk az egyetemre, minden fejben ugyanaz az információ-e? Egyesek szívesen utaznak busszal, mások nem. Egyesek mindig újra elfelejtik, kérdezősködniük kell, és mérgeledniük kell saját magukon. Másoknak nincs ilyen problémájuk. Ha rendszer-elméletileg minél konkrétábban képzeljük el a rendszereket empirikusan a mindenkori állapotaikban, annál nehezebb lesz azt gondolni, hogy valamilyen azonosság vagy legalább hasonlóság rendelkezésre áll. Vagy másképp fogalmazva, megint visszanyúlva a megfigyelőhöz: a megfigyelő természetesen mondhatja azt, hogy ezek ugyanazok, csakúgy, mintha ezt az előadást áthelyeznék az egyik teremről a másikba, akkor azt megérkezvén kezelni tudnánk. Kommunikáltunk, és amit tudunk, az az, hogy kommunikáltunk. Nem tudom, hogy miképp észlelik, ha költözködniük kell, vagy pedig milyen fáradtságot okoz az Önök pszichikai háztartásában az, hogy ezt felfogják, jöllehet a múlt alkalommal azt mondták Önöknek, hogy a költözködésre nem fog sor kerülni. A kommunikációra emlékszünk. Miért ne korlátozhatnánk a dolgot ekkor egyből már eleve csak a kommunikációra, főképp mert rendkívül nehéz lenne, ha a kommunikáció arra lenne ráutalva, hogy mindig meg kelljen állapítania, hogy milyen konkrét empirikus állapotokkal részesülnek a kommunikációban a szubjektumok, az individuumok, illetve egész szociális rendszerek, például a szakszervezetek. A szakszervezetnek milyen állapota aktuális, amikor aláírással látnak el valamilyen szerződést? Mi célból kellene ezt tudnunk? Mennyi fáradságba kerülne, milyen időhúzást jelentene, ha ezt mind pszichikai, mind

pedig szociális területen meg kellene állapítanunk? A saját előfeltevéseikkel való állandó időtöltés zsákutcába vinné a kommunikációt? De erre talán egyáltalán nincs is szükség.

Ezekhez az érvekhez hozzájön még egy harmadik, amelyet mindazonáltal újra feloldhatunk, amint elérünk az írásos kommunikációhoz. Azt mondhatnánk, hogy a kommunikáció rá van utalva a közlés és a megértés egyidejűségére. Tehát nem fordul elő, hogy mondok valami, és a másik azt csak egy bizonyos késés után érti meg, hanem azáltal, hogy az akusztika, a zörej egyidejűleg áll rendelkezésre, abban a pillanatban hallom magamat beszélni, amikor beszélek. A késedelem minimális, és pszichikailag nem észlelhető. Feltételezem, hogy Önök is abban a pillanatban, amikor mondok valamit, hallják, amit mondok. A kommunikáció egyidejűsége – legalábbis a szóbeli kommunikáció számára, amire először automatikusan gondolunk – lényeges momentum, amelyről a művelet egységét felismerhetjük. A kommunikáció egyidejű, és egy olyan térben megy végbe, amely áttekinthető, vagy a kommunikáció által van azonosítva. Ha valaki hall valamit, ha valaki a televízió előtt ül, abban a pillanatban, mikor valamit mondanak, együtt az is megkapja, amit mondanak, úgyhogy a további gondolkodást az egységről tulajdonképpen meg is takaríthatjuk.

Viszont ha megfontoljuk, hogy a közlés egy messze elmúlt szövegből még kommunikáció-e – ha Arisztotelészt olvasunk, vagy Homéroszt, még azt sem tudva, hogy egyáltalán élt-e –, akkor az a problémánk, hogy miképp állapítjuk meg a kommunikáció egységét ilyen távoli időpontra vonatkozóan. Csakhogy először is az egység garanciájának ez a momentuma, vagyis az analitikus egység helyettesítése tér-idő viszonyal, olyan fontos momentum a kommunikációban, ami az átviteleméletben nem igazán világos.

Valamely elmélet vagy modell mindenféle kritikája természetesen csak akkor működik, ha a helyettesítésre is felkínálunk valamit. Ha tehát nem átvitelről van szó, akkor miről? Az elképzelés, amit most vázolni szeretnék, és amit a *Szociális rendszerek* című könyvben kimerítően tárgyalok, egy olyan felosztást használ, amelynek antik gyökerei vannak, mindenesetre a sztoában már megvolt. Az újabb diszkussziókban mindenekelőtt Karl Bühler nyelvelméletén keresztül, a harmincas évek elején vált ismertté, majd átkerült Amerikába, és mintegy az aktustípusokban, a beszédaktusokban oldódott fel.³ Mindig hármas felosztásról van szó, amelyet különbözőképpen fogal-

³ Lásd Luhmann: *Soziale Systeme*. (Lásd IV. fejezet, 12. lábjegyzet.) 4. fejezet; illetve Bühler, Karl: *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Berlin, 1934, Fischer.

maznak meg, de tulajdonképpen mindig a kommunikáció ugyanazon aspektusait hangsúlyozzák. Jőmagam, hogy valamilyen terminológiát előterjesszek, a következőkről beszélek: „információ”, tehát az, amiről szó van, „közlés” és „megértés”. Ezt a hármast az elméletben eltérő módon kezeljük. Ha az aktuselméletből indulunk ki, akkor megvan az a lehetőség, hogy különböző aktusokat állapítsunk meg aszerint, hogy az információ, az expresszív viselkedés vagy a címzettek fogadása áll-e az előtérben. Ezzel tetemes szakirodalom foglalkozik a „nyelvi aktusok” elnevezés alatt, Austin és Searle jelentik itt a fő hivatkozási alapot.⁴ Ez azonban időközben általános elméletté vált, amely a nyelven keresztül, például az „intencionalitásról” folyó diszkusszióként sok dologra kiterjed. Ott azt az elgondolást találjuk, hogy a hármasság felbontható súlyponttípusokra, aktusokra. Bühler csak nyelvi funkciókról beszél, tehát nem különböző aktusokról, hanem arról, hogy a nyelvnek közlési lehetőségeket kell kínálnia, információt fixálnia, és gondoskodnia átviteli, pragmatikus vagy megértési hatásokról.

Ha a kérdésfelvetést arra a problémára szabjuk, hogy mi a kommunikáció, mi az egységnyi aktusa, és miben áll egy rendszer elemi egysége, akkor használhatjuk az információnak, a közlésnek és a megértésnek ezt az egységét, de persze egy egység komponenseinek a formájában. Ebből az a tézis következik, hogy kommunikáció csak akkor valósul meg, ha létrejön az információnak, a közlésnek és a megértésnek ez az egysége – és ez mindenekelőtt egy evolúciósan valószínűtlen. Ha emlékeznek a nyelvről szóló megfontolásainkra, akkor világos, hogy a kommunikáció előfeltételezi a nyelvet, legalábbis rendszeres formában, és nem csak egyes jól érthető gesztusokra korlátozódva. A továbbiakban ez azt jelenti tehát, hogy ez az egység, vagyis az információ, a közlés és a megértés komponensei, nem fordulhatnak elő izoláltan, hanem mindig valamely műveleti úton létrehozott egység aspektusai, mindazonáltal nem úgy, mint az építőkövek, atomok vagy másképp meglévő állapotok, melyeket aztán már csak összeépítünk.

Ez az információ fogalmán szemléltethető. Itt újból olyan aspektusokba ütközünk, melyeket Maturana dolgozott ki, hogy kritizálja a szokásos s egyben biológiai információelméletet, például azt, amikor „genetikai információról” beszélnek.⁵ Az információ mindig a kommu-

⁴ Lásd Austin, John L.: *Zur Theorie der Sprechakte (How to do things with Words)*. Stuttgart, 1972, Reclam; Searle: *Sprechakte* (lásd V. fejezet, 12. lábjegyzet).

⁵ Lásd Maturana, Humberto R.: *Information – Mißverständnisse ohne Ende. Delfin*, VII (1986) 24–27. o.

nikáció egyik mozzanata, ha azt ebben a kontextusban tárgyaljuk. Csak az az információ, ami a rendszeren belül információként működik, és az autopoieíziszen belül is úgy működik, hogy az információ mindig indítékot kínálhat arra, vagy hozzátartozik ahhoz, ha arról van szó, hogy megtaláljunk egy következő műveletet. Ezt viszonylag jól beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy mit értünk információn. A köznyelvben olykor „adatokról” beszélnek, olykor meg „információkról”, mintha ezek ugyanazok lennének, és automatikusan cédulákra, kis jegyzetekre, darabkákra, kis egységekre gondolunk, amelyeket ide-oda tologatnak. Valahonnan információkat kapunk, és továbbadjuk azokat, miután a sajátunkat hozzátettük, miután átalakítottuk, meghamisítottuk stb., de ez valamilyen kereskedelmi cikk, ami kézről kézre jár. Ez természetesen illik az átvitel elméletéhez. Ám ha pontosabban megnézzük, hogy miképp van meghatározva az információ, akkor mindig meglepődünk, vagy pedig több lehetőség közül választhatunk.⁶ Ha meghatározott mondatot mondunk, akkor az kiválaszt egyet a kimondható mondatok tömegéből, amely az által korlátozott, amit korábban mondtunk. Ha hírt kapunk, például az újságban olvasunk egy sporthírt, miszerint valaki nyert vagy veszített, vagy olyan beteg volt, hogy egyáltalán nem tudott részt venni a versenyen, akkor már eleve egy olyan kontextussal van dolgunk, amelyben valami ilyesminek kell történnie. Nem tudjuk előre, hogy mikor, nem tudjuk, hogy ki nyert és ki veszített, de teniszjátékos nem nyerhet a fociban, úgyhogy az információ szelekciós horizontjai valahogyan mindig definiálva vannak, és rendszerint szűken, és nem kell mindig végigpásztázni a lehetőségek egész tárházát, mielőtt megértettük a híreket. Mindig csak egy-két részből álló dologról van szó, a lehetőségek „miből”-jéről, és aztán a szelekcióról, miszerint ez áll fenn, nem pedig más.

Ez egyébként ahhoz vezet – ezt az értelemfogalom bemutatásánál is mondtam –, hogy az értelem fogalmát meg kell különböztetnünk az információtól, ugyanis az információ mindig valamiféle meglepetés a kiválasztási hatásban. Ha megismétlik, legfeljebb még abban van az információ, hogy valaki fontosnak tartja, hogy megismételje. Egy katonai parancs esetében a katonának mindig meg kell ismételnie, hogy mit mondtak neki, és ekkor van információnk, hogy megértette-e vagy nem, és csak úgy tesz, mintha, vagy pedig hogy engedelmeskedik-e az utasításnak vagy nem – vagy bármi is legyen még az információ. Azonban mindig új elvárás-kontextust kell felépítenünk, és hozzá kell látnunk a megújított redukcióhoz.

⁶ Így Shannon, Claude E. – Weaver, Warren definíciója, lásd *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana, IL, 1963, Illionis UP, 31. o.

Ez erős érv ama tézis mellett, hogy ez csak rendszeren belül történhet, egyébként ugyanis miképp biztosítanánk azt, hogy az elvárás-horizont, a lehetőségek száma, és ezáltal az információs érték vagy a meglepetési érték ugyanaz legyen belül és kívül. Ameddig kezelhető darabkákat képzelünk el, ezt még valahogy elgondolhatjuk, ám ha pontosabban megvizsgáljuk az információfogalom struktúráját, a szekciós horizontnak és a kiválasztásnak ezt a kettős struktúráját, akkor egyre nehezebb lesz elképzelni, hogy miképp történhet ez. Ekkor, amennyiben megfigyeléseket akarunk végezni, meg kell tudnunk állapítani az információs horizontot ahhoz – és ez természetesen lehetséges –, hogy megtaláljuk: egy meghatározott rendszer számára mi az információ.

Ha például meg akarjuk figyelni, hogy miképp állítottak elő a korábbi szocialista politikai-gazdasági rendszerek információkat a gazdaságról, látnunk kell, hogy ez például termelési tervek alapján történt. Ennyi és ennyi tonnát kellett gyártani és elszállítani, és aztán látták, hogy kevesebb lett, vagy nem működött. Tehát a saját tervelőírásra mint az információgyűjtés eszközére tekintettek. Ez az eszköz nem tartalmazta a gazdasági racionalitásról szóló információkat. Csak a tervről szóló információ volt, és meg kell figyelniük a politikai rendszert, ha azt akarják megállapítani, hogy milyen gazdasági információt kezelnek a politikában. Nekünk más módszereink vannak arra, hogy a gazdaságról informálódjunk – erről már egyszer beszéltünk –, azonban a problémánk ugyanaz, csak más módon. Ha például a munkanélküliségi adatok, a bruttó társadalmi össztermék vagy a valuta külkereskedelmi értéke alapján tájékozódunk, akkor jóllehet ezek aggregált gazdasági adatok, mégsem feltételezem, hogy a nagyvállalatok szintén ezen adatok alapján orientálódnának. Egyfelől annak a keretei, ami mérlegszerűen egy vállalkozásban számításba jön, és ezért nagymértékben irányítja a gazdasági racionalitást, másfelől pedig annak a keretei, ami a gazdaságról politikailag releváns információ, nyilvánvalóan különböznek. Mindig tudnunk kell, hogy mi a kiválasztás kontextusa, amelyből az adatok, az irritációk, a hírek, vagy bárhogy is nevezzük azokat, az információs értéket nyerik.

Ezt most vissza kell vonatkoztatnunk arra az absztrakt témánkra, miszerint az információ a kommunikáció egyik aspektusa. Ha tudni akarjuk, hogy mi releváns az információval kapcsolatban, a kiválasztási horizont mely előírásai és előzetes korlátozásai relevánsak, akkor azt a rendszert kell megfigyelniük, amelyben ez eredményesen végbemegy. Ha pedig egy másik rendszer áll rendelkezésünkre, akkor más információink vannak. Ez illik a műveleti zártság, az

autopoiézisz téziséhez abban az értelemben, hogy azt mondjuk, az információ mindig rendszeren belüli folyamat, egy rendszeren belüli művelet egyik aspektusa.

Ugyanez érvényes, itt nincs szükség túl sok érvre, a közlés esetében is, ugyanis közlés nélkül nem jön létre információ, és közlés nélkül megértés sem jön létre. Tehát valakinek létre kell hozni a kapcsolódást az információhoz, és emellett megfigyelhetőnek kell lennie. Úgy gondolom, ezt nem szükséges tovább fejtegetnem, mivel valószínűleg még senkinek sem sikerült egy kommunikációt közlés nélkül elképzelnie, ha megengedjük, hogy itt nem szándékolt közlésről is szó lehet, és hogy a szándékok konstrukciója bizonyos célok számára szükséges, azonban rendszerint nem az.

Következzen a harmadik komponens, a megértés. Itt is már eleve evidens, hogy csak olyasvalamit érthetünk meg, amit mondtak, hogy tehát a megértés nem olyasmi, ami felfogható a kommunikációtól eloldva. Ezt természetesen megváltoztathatjuk, ha rendelkezésünkre áll a megértés hermeneutikai fogalma, és ezáltal kiválunk a kommunikáció számára felhasznált szövegek területéről, és a világot megértési problémaként tárgyaljuk.⁷ A hermeneutika hajlik arra, hogy a szöveg fogalmával indítson, majd azonban kitágítja a szövegfogalmat a kommunikáció számára felhasznált dolgok területén túlra, és ennek megfelelően aztán másfajta megértésfogalmuk lesz. Legalábbis Schleiermacher óta itt szoros kapcsolódásról beszélhetünk a pszichikai megértéshez. Ha meg akarjuk érteni, hogy valaki miért cselekszik úgy, ahogy cselekszik, nincs szükségünk feltétlenül kommunikációra, és nem is vagyunk feltétlenül ráutalva a kommunikációra. Ismeretekre van szükségünk, és azt, amit megfigyelünk, például egy viselkedést, vissza kell tudnunk számítani a másik belső horizontjára, arra, amit az ezen érteni akart, és arra, hogy miért látja ezt így, és nem másképp.

A megértés fogalma kibővíthető más tudományos kontextusokban, azonban ha a mi kommunikációelméleti céljaink szempontjából beszélünk a megértésről, mindig egy komponensre gondolunk, ami nélkül a kommunikáció nem különíthető el, és amely hozzájárul a kommunikáció realizációjához vagy aktualizációjához. Itt csakúgy, mint az információ fogalmának esetében, semmilyen külső állapotra nem gondolunk, tehát nem gondolunk magának a megértőnek a pszichikai állapotára, hanem ez az egyik feltétele annak, hogy a kommunikáció továbbmehessen. Vagyis meg kell különböz-

⁷ Lásd például Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer: egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Budapest, 2003, Osiris.

tetni a megértést és a nem megértést. Ha valaki nem érti, amit mondtak, tehát például nem érti a nyelvet, nem folytatódik a kommunikáció, vagy pedig csak nagyon elemi szinten. Megpróbáljuk angolul, az sem megy, aztán megpróbáljuk testbeszéddel, és valahogy megértjük, hogy a másik nem érti. Ekkor még mindig meglehetősen sokáig folytathatjuk, ha sikerül a kommunikációt átvinni más szintekre. Rendszerint azonban a nem megértés indok a visszakérdésre, és a kommunikációs folyamaton belüli tisztázásra, tehát újból be lesz táplálva magába a kommunikációba. Ha valaki túl halkán beszélt, és hallottuk, hogy valamit mondani akart, azonban nem értettük világosan, amit mondani akart, akkor érdeklődünk, és aztán ez korrigálható lehet.

A megértésnek ez a fogalma magában foglalja a félreértést is, amennyiben az az autopoiéziszben nem okoz szakadást. A félreértés bázisán nagyon sokáig tovább kommunikálhatunk egymással. Egyáltalán nem szükséges, és a kommunikációs folyamatot is súlyosan megterhelné, ha minden félreértést tisztázni kellene. Olykor nem ezen múlik, mert a következő aktus úgyis folytatja a kiválasztást. Jóllehet látják, hogy nem értettem jól, vagy talán téves, azonban elegendő feltételezni, hogy ez így meg így továbbmegy. Vagy pedig fordítva, az, aki mondott valamit, észreveszi, hogy a másik egy másik értelmet tulajdonít neki, mégsem szükséges állandóan korrigálnia. Nem tanár a születésétől vagy a szocializációjától fogva, hanem azt gondolja, hogy ez megy, boldogulunk ezekkel a félreértésekkel is. Úgyhogy az a kérdés, hogy vajon vájkálnak-e utána, korrigálnak-e, hogy a további kommunikáció mintegy megakad-e ezen problémán, olyan kérdés, amely a rendszerben dől el. Megfigyelőként bizonyára felismerhetünk szabályszerűségeket erre vonatkozóan, ha eziránt érdeklődünk.

Miután végiggondoltuk ezt a három komponenset, az a központi kérdés, hogy miképp konstituálódik a művelet egysége, illetve mi teszi egységgé a kommunikációt. Hiszen nem csupán elő kell fordulnia az információnak, a közlésnek és a megértésnek, hanem valaminek történnie kell, ami szintézist nyújt. Hogy jön ez létre? Ha azt mondjuk, hogy nem támasztunk túl magas követelményeket a helyes megértéssel kapcsolatban, ha a közlőnek nem kell igazából tudtul adnia a belső állapotait, és nem kell feltétlenül tudnunk, hogy milyen horizontokról van kiválasztva az információ – mindezt a pragmatikus gyengítést megengedjük –, akkor még mindig nem világos, hogy miképp jön létre az egység. Itt – ez különböztet meg minket igazán világosan minden cselekvésemélettől – a megértést jelölném meg. Egy olyan elmélet felépítésében, amely differenciael-

méletileg, megkülönböztetéseméletileg és a megfigyelő felől van megalkotva, mindig feltűnik valamilyen hármasság. Hogyhogy három? A legtöbbször két oldallal van dolgunk: jó és rossz, nagy és kicsi, általános és különös, vagy bármi, és a harmadikat többnyire kizárjuk. Azonban most hirtelen egy hármas megkülönböztetéssel van dolgunk – hogyan értsük ezt? Talán úgy, hogy a harmadik tényezőnek az a feladata, hogy a másik kettőt mint megkülönböztetést duálisan lássa, és azokat összekapcsolja? Ha szeretjük a szintekre épülő modelleket, akkor azt mondanánk, hogy ez egy másik szinten megy végbe. De nem szükséges, hogy ez zavarjon minket. Először is egyszerűen csodálkozhatunk azon, hogy az egység létrehozása ehhez van rendelve: a három komponensből az egyik illetékes abban, hogy a kettősséget, az információ és a közlés megkülönböztetését, egységként kezelje – úgyszólván egy ugrás az egységbe, hogy továbbmehessen.

Talán emlékeznek arra, hogy a jelelmélet vagy a szemiotika tárgyalásánál hasonló problémám volt. Van jelölő és jelölet, és kérdés: mi az egysége ennek a megkülönböztetésnek, mi a jel. Ott ugyanígy hármasságunk volt, amit az irodalomban Peirce óta taglalnak, és a pragmatika irányába oldanak fel. A megkülönböztetéseméleti, differenciaelméleti vagy megfigyeléseméleti megközelítés felől feltűnik, hogy az egyik a komponens a másik kettőt mintegy megfigyeli, illetve a megfigyelő pozícióját foglalja el ezen a modellen belül. Tehát ha a megértés pozíciójában nem teszünk különbséget a közlés és az információ közt, akkor nem jön létre kommunikáció. A kommunikáció tulajdonképpen a megértési komponensében hozza először létre a kettősséget: információt és közlést, amelyeket kommunikációvá alakít. Nézzék el ezt a bonyolult kifejezésmódot, azonban úgy gondolom, ezen múlik a pontosság.

Azt kérdezzük, hogy miként jön létre az egység, és semmilyen külső tényezőt nem tehetünk felelőssé ezért, amely irgalmasan beavatkozik mint legfelső instancia, és összekapcsolja a komponenseket, hanem ennek autopoietikus módon, magában a műveleti módban kell megtörténnie. Az elgondolás az, hogy ez a megértésben teljesül, és az, hogy mennyire expliciten, egy másik kérdés, azonban mindig úgy, hogy a kommunikációt csak akkor észleljük, ha látjuk, megállapítjuk, hogy valaki valamit mondott, és ha ezt a „valakit” és a „valamit” meg tudjuk különböztetni. Ebbe beleértendő, hogy valaki saját magáról beszél, hogy azt mondja: „De fáradt vagyok ma” vagy „Nincs kedvem” vagy „Ezt szívesen megtenném”. Ekkor saját magáról közöl információt, és elég rafináltak vagyunk ahhoz, hogy olyan információkat, amiket valaki saját magáról ad, ne vegyünk át min-

den további nélkül, hanem azonnal arra gondoljunk, hogy miért kívánja most ezt, miért van ebben az állapotban, vagy miért jelöli meg magát olyan valakiként, aki abban az állapotban van, hogy valamit kíván. Ennek a rafináltságnak csak idő- és kapacitáskorlátai vannak. Ha azon múlik, nagyon kifinomultan reagálhatunk – és ha rendszerint nem, akkor nem.

A tézis az, hogy az információ és a közlés különbsége a megértésben alapvető jelentőségű. Egyébként csak viselkedést élünk át. Ez felvilágosítást is adhat más emberekről, csak hogy éppen nem kommunikáció. A megértésben teljesül az információ és a közlés összekapcsolása, mégpedig leginkább a nyelven keresztül, ugyanis ha valaki nyelviileg fejezi ki magát, akkor világos, hogy azt, amit mond, közölni akarja. Ekkor a tartalom a nyelven keresztül van rögzítve, és a beszéd világossá teszi, hogy közölni akarja. A beszéd nem megtörténik valakivel, legalábbis normális esetben, hanem valamit közölni akar, mégpedig azt, amit mondott – a homályosság egy bizonyos meghagyásával, természetesen szó lehet hazugságról is, és ha valaki valamit mond, akkor értésre adhatja azt is, hogy valójában valami mást akart mondani, mint amit mondott. Itt megint belepillanthatunk a mindennapi kommunikáció kifinomultságába, azonban ez semmit sem változtat azon a tényen, hogy ez a szintézis a megértésben teljesül, és oly módon, hogy a megértés belevonja saját magát. Ha úgy tetszik, a megértés rájön, hogy megért. Megérti, hogy valamit lehet kezdeni azzal, hogy nem egyszerűen egy világmagyarázatról van szó, hanem a kommunikációban való részvétel feltételéről, vagy pedig a kommunikációs rendszerek felől nézve, a kommunikáció folytatásának a feltételéről. Ha nem veszünk ki annyit, hogy mi magunk reagálhatunk, vagy hogy követhetjük a kommunikáció további menetét, kikapcsoljuk és kizárjuk saját magunkat. Ekkor a kommunikáció elvesztette kapacitásának egy részét a résztvevők inklúziójára vonatkozóan. És ez a megértésben tudatos. Figyelünk, odafigyelünk, együtt gondolkodunk, bármilyen gyengén, vagy – ez természetesen a kontextustól függ – bármennyire lenyűgözve, és állandóan megteremtjük annak a lehetőségét, hogy hozzájáruljunk a kommunikáció folytatásához. Ez a leírás pszichológiai hangzik, azonban mindig a kommunikáció szintjére gondolunk. Vagyis ha folyik a kommunikáció, akkor feltételezhető, hogy elegendő megértés állt rendelkezésre – mindig beleértve elegendő félreértést is.

Ez az oka annak, hogy a kommunikációt önmegfigyelő műveletként is leírhatjuk. Emlékeznek a megfigyelés fogalmának az absztrakciójára. Arról van szó, hogy egy megkülönböztetést alkalmazunk arra, hogy valamit megjelöljünk. A megkülönböztetés, amit a kom-

munikációban a kommunikáció önmegfigyeléséhez használunk, a közlés és a megértés megkülönböztetése. E nélkül a beépített önmegfigyelés nélkül a kommunikáció egyáltalán nem is működne. Ez egy olyan ismertetőjegy, ami sok tekintetben nem tipikus, mert mi világosan a művelet és a megfigyelés között teszünk különbséget. A normális életfolyamatokba, a biokémiai folyamatokba vagy akár az organikus viselkedésbe az önmegfigyelés nincs beépítve ezen a módon. Bonyolult visszacsatolási apparátusok léteznek, amelyek előfeltételezik, hogy az állapotok megkülönböztethetők. Ha ezt megfigyelésnek akarjuk nevezni, akkor egy másik megfigyelésfogalmunk van, és aztán elképzelhetünk állandó önmegfigyelést is, például az immunrendszerét vagy az idegrendszerét, azonban a különbség világos, és a kommunikációban ez elkerülhetetlen. Ha ezeket a fogalmakat így állapítjuk meg, akkor már elkerülhetetlen, hogy azt mondjuk, hogy a művelet és a megfigyelés csak *uno actu*, csak egyszerre hajtható végre. És a kérdés az, hogy miért lett ez tervbe véve, miért ez a helyzet, vagy mi haszna a rendszernek abból, hogy ilyen műveletekkel működik.

Az erre vonatkozó válasz azzal a kérdéssel függ össze, hogy mit ér el egy kommunikáció, mit eredményez, mi a hatása vagy a funkciója. Itt is világos vitahelyzetben találjuk magunkat, mégpedig egyfelől a normális megértésre, a normális szemléletre vonatkozóan, másrészt pedig egy elterjedt elméletre vonatkozóan, amely azt gondolja, hogy a kommunikáció értelme a konszenzus létrehozásában áll. Eszerint arról a kísérletről van szó, hogy valakit meggyőzzünk. Megkísérlünk valamit, egy információt átadni, ami a sajátunk, egy másik fejbe, és aztán ugyanarra az információra úgy tekintünk, mint egy kiindulóponttra a közös világorientáció, a közös cselekvés vagy hasonlók számára. A kommunikáció funkciója itt a konszenzus előállítása. Mivel ez igencsak rosszul sikerül, vagy kontrollálhatatlan marad, normát csinálunk belőle, és azt mondjuk, hogy még ha nem is ténylegesen így történik, mégis így kellene történnie. Az embereknek a konszenzuson kellene fáradozniuk. És kizárólag ez jelenti a „kommunikatív cselekvést” Habermas terminológiájában: sok más módja van a kommunikatív viselkedésnek, azonban a kommunikatív cselekvés mindig konszenzusorientált.⁸

Ha az autopoiesisz koncepciójából indulunk ki, akkor aggodalom lesz rajtunk úrrá, mégpedig a miatt a kétely miatt, hogy mi történik a konszenzus elérését követően. Hiszen ekkor a kommunikatív cse-

lekvésnek tulajdonképpen abba kellene maradnia. Helmut Schelsky egyszer ezt a kérdést tette fel Habermasnak: „Mi következik a konszenzus után?” Természetesen Habermas elegendő nehézséget találhat a világban, hogy elképzelhesse: sohasem juthatunk el egy konszenzushoz minden kérdésben minden emberrel. Az életvilág mint feltételezett konszenzus még mindig olyan nagy terjedelmű diszkrepanciát tartalmaz, hogy aligha áll fenn annak a veszélye, hogy megelégedetten hátradőlhetnénk a fotelben, és azt mondhatnák: hát elértük, most már többé nem szükséges a kommunikáció, most egységesek vagyunk. Azonban ha a komplexitás vagy a terjedelmi problémák ténylegesen ilyen félelmetesen, ilyen dramatikusan jelen vannak, miben áll akkor tulajdonképpen annak az értelme, hogy az ellenkezőjét követeljük, és a konszenzuskeresést úgy építsük be a kommunikációba, hogy semmi más nem kommunikáció? Miért csinálunk a lehetetlenből normát? Másképp fogalmazva, ki mondja meg, hogy milyen esetekben kell ezt gyakorolni, ha már nem gyakorolható ez minden esetben?

Ezek az elképzelések összefüggnek azzal is, hogy „kommunikatív cselekvésről” beszélünk, és a cselekvőt olyasvalakiként képzeljük el, aki normák alá hozható, aki tehát eleget tesz a normáknak, és meg egyezésorientált, konszenzusorientált módon kommunikál, vagy sem, és aki a cselekvést a saját felelősségére végzi. A kommunikatív cselekvésben egy normához igazodik.

Mindez másképp lesz, ha egy másik álláspontra helyezkedünk, és azt mondjuk, hogy a kommunikáció önálló folyamat, amely bár a közlést definiálhatja cselekvésként, azonban ezzel nem ragadja meg az egész kommunikációt, hanem esetleg címzettek jelöl meg: kihez kell fordulnunk, ha valami kétséges? Ahhoz, aki azt mondta! – vagy felelősséget: Ki dolgozta úgy fel az információt, hogy bedőlünk neki, és aztán megállapítjuk, hogy minden fordítva volt, és nem vettünk figyelembe valami fontosat, alábecsültük a kockázatokat stb.? A kommunikáció a cselekvéstől elválasztott folyamat, amely cselekvéseket tulajdonít, hozzárendel, konstruál, azonban saját maga nem cselekvés. Ekkor érvényét veszti az az elképzelés is, hogy egy cselekvésként egy egységet zárhatnánk le, és ezáltal normatív ellenőrzésünk lehetne afölött, hogy valami stratégiai-e vagy pedig instrumentális, hogy valakit törvénytelenység ért-e, vagy pedig az etikailag korrekt volt, hogy vajon a kategorikus imperativushoz igazodik-e vagy sem.

E helyébe lépne az az elmélet – csak hogy a differenciát világossá tegyem –, amely szerint a kommunikációs aktus, kommunikatív esemény, kommunikatív művelet egysége a megértéssel végződik, teljesen nyitva hagyva, hogy aztán mi történik, mindenekelőtt

⁸ Lásd Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, 1985, ELTE.

pedig nyitva hagyva, hogy a megértett dologra igent vagy nemet mondunk. Miért van hát a nyelvünkben a „nem”? Ami létrejön, az nem az, hogy a normális vagy ideális esetben konszenzus keletkezik, minden más esetben pedig sajnálatos kudarcokról és eltérésekről van szó, hanem ami létrejön, az valamilyen kettéágazás. A folyamat, amely elérkezett a megértés pontjához, azt, amit megértett, további kommunikációk premisszájaként vagy átveszi, vagy elutasítja. Először is a kommunikáció, ha teljesen absztrakt módon szemléljük minden további olyan hozzáadás nélkül, mint igazság és hasonlók, akkor nyitott az igen-nem tekintetében. Rossz lenne, ha maga a kommunikáció már eleve hátrányban részesítené a „nem”-et, és arra csábítana minket, hogy a kommunikációt pusztán azért, mert kommunikáció, már eleve helyesnek tartjuk – jöllehet ezt aztán kitaláljuk mint retorikát vagy mint meggyőzési technikát, erre még visszatérek. Az igen-nem opció nyitott, és ez azt jelenti, hogy egy közölt információ eredménye – vagy igen, vagy nem – további kommunikációk premisszájaként megmarad.

James G. March és Herbert A. Simon szervezetekről szóló könyvükben – a döntésorientált szervezetelméletek egyik klasszikusa 1958-ból – vagy másfél oldalt írnak a bizonytalansági abszorpcióról (*uncertainty absorption*), ahol bemutatják, hogy az információkat feldolgozzák, az eredményeket közlik, és a többiek, a következők, csak az eredményekhez igazodnak, és már nem azokhoz forrásokhoz, amelyekből a következtetéseket merítik.⁹ Ez a szervezetekre vonatkozik, és az általánosítás lehetősége még nem igazán van feltárva. Nekem azonban úgy tűnik, hogy ez nagy horderejű gondolat, amely minket is továbbsegíthet ezen a helyen. A bizonytalansági abszorpció azt jelenti, hogy normális működés során nincs meg az a lehetőségünk, hogy mindig az elejéről újrakezdjük, mindig megkérdezzük a közlőt, hogy miért mondta ezt, és nem valami mást, miben áll a kiválasztási horizontja, és így tovább. Nem áshatjuk magunkat mindig újra bele abba, ami már elmúlt. Szalad az idő, azonban mondhatunk igent vagy nemet. Talán nem kell többé törődnünk annak vizsgálatával, hogy miért jött valami létre, miért lett egy információból szöveg, vagy miért mondták el szóban, miért áll ez most a tennivalók közt, hogyan adott egy tény, és így tovább, hanem azt mondhatjuk, hogy ezt nem hisszük, vagy korlátozott

⁹ „Bizonytalanságabszorpció akkor megy végbe, ha következtetéseket vonnak le az evidenciák tömegéből, és a következményeket kommunikálják az evidenciák helyett.” March, James G. – Simon, Herbert A.: *Organizations*. New York, 1958, Wiley, 165. o.

mértékben felvilágosítást kérhetünk. Ám magának a kommunikációs folyamatnak bizonyos mértékben sietős dolga van. Rá van utalva az egymásutániságra. Nem fonódhat állandóan újra saját magába, úgyhogy az igen-nem opció teljesen absztrakt opció, melynek a hatása az, hogy lerövidít, és aztán meghatározza a következő lépést, mindig aszerint, hogy épp a „nem”-mel folytatjuk-e, és egy konfliktus felé vesszük az irányt, vagy pedig a közlést láthatatlanban a további kommunikáció alapjának tulajdonítjuk.

Egyébként van az „autoritásnak” egy nagyon szép definíciója, amit egyszer Habermasnak az ő „uralom”-értelmezése helyett javasoltam. Ez Carl Joachim Friedrichtól származik, és a *Nomos* első kötetében – ez egy konferenciasorozat az Egyesült Államokban – található, ahol az autoritás mint *capacity for reason elaboration* van definiálva, tehát egy olyan képességként, hogy indokot szolgáltatassunk, amely már képességként működik.¹⁰ Ha mindig azt kérdezzük, hogy milyen indokaink vannak, és ha az indokláshoz ekkor újra indokokat keresünk, akkor a múltba való állandó visszatérés lehetetlenségébe ütközünk. Ekkor az autoritás mint bizonytalansági abszorpció működik, mint valamiféle leegyszerűsítés, amely lehetővé teszi, hogy továbbhaladjunk a kommunikációban annak a feltételezésnek az alapján, hogy valaki meg tudja indokolni, hogy miért ezt a témát és nem a másikat választja. Megkérdezhettük, hogy még ha lehet is talán boldogulni a gyakorlatban uralom nélkül, tehát elnyomási potenciál nélkül, de vajon sikerülne-e ez Habermasnak autoritás nélkül is? Én úgy gondolom, hogy ezt a gondolatsort az autoritásról, a bizonytalansági abszorpcióról, a leegyszerűsítésről, a komplexitásredukcióról, mint a további autopoízisz előfeltételét, mint a műveletek kapcsolódásának az előfeltételét, nagyon alapvető helyre kellene beépíteni a kommunikációelméletbe. Az igen és nem opciója ehhez tartozik. Ennek az opciónak irányítási funkciója van a további kommunikációra vonatkozóan, azonban nem szabályszerűen vezet ahhoz, hogy az alapokat, a bizonytalansági abszorpció folyamatát mint olyat még egyszer megismételjük, megismételni vagy kiépíteni hagyjuk.

A kommunikáció e visszatekerésének két különböző indoka van, a félreértés és az elutasítás. A félreértésre magyarázatokkal reagálhat az, aki úgy érzi, hogy félreértették. Megállíthatja a folyamatot, és azt mondhatja: „Látom már, hogy ezt nem értették meg rendesen, tulajdonképpen ezt és ezt akartam mondani.” Vagy fordítva, egy nemre reagál, és visszakérdez: „Miért utasítasz el?” Vagy

¹⁰ Lásd Friedrich, Carl Joachim: *Authority, Reason, and Discretion*. In uő (szerk.): *Authority*. (Nomos I.) Cambridge, MA, 1958, Harvard Univ. Press.

pedig anticipál egy nemet a közlésben, és már az elejétől kezdve olyan érveket szolgáltat, amelyek legyőznek egy esetleges nemet, amitől fél, vagy amit valószínűnek tart. Mindezek csak módosulásai az alapul szolgáló kettéágazásnak. A tézis az, hogy összefüggés áll fenn egyfelől az autopoieízis, tehát a „mindig tovább csinálás” nyitottsága, másrészt pedig a csatlakozások nemlinearitása közt, vagyis aközött, hogy a kommunikáció nem csak egy pályán fut, hanem mindig két lehetőség van. A binaritásnak ez a leegyszerűsítése kompenzációként szolgál a folyamatok kideríthetetlen komplexitásáért.

Ha ez viszont így van, akkor az a kérdés, hogy ekkor nem az igenek és a nemek egy egyenlő megoszlása jön-e létre? Hogy lehet, hogy több igen van, mint nem? Helytálló ez egyáltalán? Hogyan irányítjuk az opciót? Ezt különböző szempontokból dolgozhatjuk ki. Az egyik lehetőség az, ha azt mondjuk, hogy a kommunikáció – mondhatnánk – logikailag a megértésnél kezdődik, és nem a közlésnél. Az, aki közöl, már mindig anticipálja, hogy vajon megértik-e, és hogy kellemes vagy kellemetlen, elfogadható vagy elfogadhatatlan-e az, amit mond, úgyhogy a közlésben körben forgó módon már mindig meg van előlegezve a megértés feltétele, a résztvevők kellően szocializáltak, és maga a kommunikációs folyamat kellően átlátszó ahhoz, hogy felbecsülhessük, sikerünk lesz vagy nem. Úgy gondolom, hogy ez az előfeltétel, alapvető előfeltétele a kommunikációnak, ugyanis egyébként teljesen valószínűtlen lenne, hogy olyan megértést hozzunk létre, ami nem vezet állandóan elutasításhoz. Ugyanis mindig feltétlenül abból kell kiindulnunk, hogy különböző fejek vannak, és hogy a kommunikációs folyamat azáltal, hogy információt dolgoz fel, mindig szelektív, és azáltal, hogy értelmet dolgoz fel, mindig egy választást ír elő más lehetőségekből, amelyek egyidejűleg vannak megjelenítve. Hogyan válna be ez a továbbiakban, ha nem építenénk be ezt a fajta előrenyúló önkontrollt?

Ez bizonyára kapcsolódik az interakció alapvető szituációjához is. Ha a jelenlévők között kommunikálunk, akkor viszonylag gyorsan észrevesszük, hogy megértene-e. Némelyek érzéketlenek ez iránt, de aztán mégis látják, hogy nem értik meg őket, és az arcokról megközelítőleg felmérhetik, hogy megy vagy nem. Az interakciók, az egyidejűség, szintúgy mint a közrejátszó észlelések, bizonyos kontrollt jelentenek afölött, hogy olyat mondjunk, ami még elfogadható, vagy hogy felismerhető legyen, ha konfliktusba kerültünk. Ez az interakciók esetében természetesen teljes mértékben lehetséges, az egész kommunikációt építhetjük konfliktusra, és úgy gondolom, hogy ez is érthető, és ez is kommunikatív módon funkcionál. Másik kérdés,

hogy ez kellemes-e, és mi következik belőle, ám mi a kommunikációs folyamat szintjén vagyunk, és itt egy „nem” vagy egy konfliktus teljesen érthető. Ha nem értik meg, mindenképpen abbamarad, függetlenül attól, hogy kellemes vagy kellemetlen, hogy „igen”-en vagy „nem”-en keresztül megy-e.

Ez a normál helyzet megszakad – most előre kell nyúlnom ennek az órának a befejező részéhez –, ha írásbeli kommunikációra kerül sor. Ez már önmagában valamiféle sajátosság, erre azonban, ahogy mondtam, azonnal visszatérek. Ebben a pillanatban elég azt tudnunk, hogy több ezer éve van írás, és hogy hozzászoktunk ahhoz is – kezdetben ez nem volt így –, hogy az írást a kommunikáció céljára, vagyis nem csak a feljegyzés céljára használjuk. Ez olyan szituáció, amelyben az, aki ír, egyedül van. Ezt minden szituációban észre fogják venni, amelyben másokkal együtt vannak, és hirtelen elkezdenek írni, és egyre többen írnak, a többiek pedig ott ülnek, és várják, hogy Önök újra hozzájuk forduljanak, és újra rendelkezésre álljanak kommunikatív módon. Az írás, ugyanúgy, mint az olvasás, izolál. A szövegünkkel csak egyedül lehetünk. A többiek nem játszanak semmilyen szerepet. Másik kérdés, hogy ezt megengedhetjük-e magunknak az interakciós szituációban. Olykor megengedett ez, mint itt, természetesen írhatnak. Olykor nehéz ezt tenni. Azonban már önmagában is érdekes az a lehetőség, hogy fabrikáljunk egy szöveget, ha senki sincs jelen, senki sem hoz fel ellenvetést, senki sem korrigál, senki sem avatkozik bele, és fordítva, később ezt valaki elolvassa, akire ugyanez érvényes, egy olvasó, aki maga hozza létre a saját gondolatait, aki normálisan tud olvasni, aki felfedezi az ellentmondásokat, a hihetlenségeket és így tovább.

Íródtak érdekes regények a szerelmes levelek alapján, amelyekben leveleken keresztül van ábrázolva a csábítás.¹¹ A hölgy levelet kap, amiben jeleznek egy bizonyos érdeklődést. Felháborodik, és nem válaszol. Aztán jön egy második levél. Az iránt érdeklődik, hogy az első levél megérkezett-e, és a hölgy azt írja: „Igen, megérkezett, de kérem, hagyja most abba a levelezést.” És aztán jön a következő levél: „Nagyon köszönöm a válaszát.” Mindet megőrzi a szekrénykéjében, mindig újraolvassa, legalábbis a férfi ezzel számol, és valamikor a hölgy az előtt a szituáció előtt áll, hogy igent vagy nemet kell mondania. S ezekben a francia levélregényekben minden opció végzetes: ha igent mond, akkor boldogtalan lesz, mert a férfi természetesen nem az állandóságot

¹¹ Lásd például Jaulnay, Charles: *L'Enfer Burlesque: Le mariage de Belphegor et les Epitaphes de M. de Molière*. Cologne, 1677, utánnomás: Genf, 1969, Slatkine.

kínálja, amit megígért, ha pedig nemet mond, szintén boldogtalan lesz, mert azután állandóan az elszalasztott alkalmon rágódik. Ez az íráson alapszik, az íráson keresztüli csábítás a téma. Másik dolog, hogy valaki egy kedves külsőn és a barátságos modoron keresztül a jelenlévők közt csábítani tud, ez előfeltételezve volt, azonban az, hogy miképp működik ez íráson keresztül, az érdekes kérdés. Az íráson keresztül történő csábítással az igen/nem egy másik hangszínt kap.

Kultúrtörténetileg nézve valószínűleg azt mondhatjuk, hogy az írás nem csak ahhoz adta meg a kezdeti lépést, hogy világosabban fejezzük ki magunkat – erre vissza fogok térni –, hanem ahhoz is, hogy ellenintézkedéseken keresztül áthidaljuk a „nem” új valószínűségét – Miért kell egy szöveget, ha ott van, olyan információként feltételeznem, amit alkalmazhatok? Ez lehet például a kötött forma a költészetben, a ritmika, vagy ahogy Platón mondaná, a rapszodikus szerveződés, az éneklő előadás, ahogy például egy szóbeli kommunikáció esetében együtt rezeg valaki a ritmussal, s nem gondol utána, és a végén mindent elfogad. Vagy pedig egy kidolgozott retorikán keresztül folyik, amely ugyanebben az időben jön létre, az ábécé érvényesülése után. A nyelvet itt a legtöbbször a korábban írt szövegek alapján a meggyőzőképességre támaszkodva stilizálják, vagyis úgy megterhelik motívumokkal, kifejezésekkel és hasonlókval, hogy több „igen”, mint „nem” kiváltásában reménykednek, és mindezt akkor is, ha egy bírósági szövegről van szó, vagy pedig ha ellentétes érdekekkel, ellenállással kell számolni. Ez a retorikai tradíció hatalmas szerepet játszott az európai történelemben – néhányan Önök közül bizonyára tudják ezt –, mint nevelési program, mint valamiféle elokvenciatréning a nemesek számára, akiknek ezután nemcsak fegyverekkel kell felülkerekedniük, hanem szavakkal is felülkerekedhetnek. A központi kérdés az volt, hogy a beszélőnek rendelkeznie kell-e ezzel a tudással, hogy dolgozhat-e megtévesztésekkel, vagy pedig nem egyszerűen a legjobb tudása alapján érne-e el sikert. Cicero, Quintilianus stb.

Amde ez csak az egyik vonala az írásra adott reakcióknak, mégpedig a szóbeliség területén. A szóbeliséget újra kell alkotni, ha van írás, és ezáltal növekszik a „nem” valószínűsége. A többi lehetőség azon a területen rejlik, amit én „szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumoknak” nevezek. Itt olyan szimbólumokról van szó, amelyek kondicionálják, hogy mit lehet mondani azért, hogy motiváljanak. Ezáltal a kondicionálás és a motiváció új egyensúlya épül be magába a kommunikációba. A kondicionálás azt jelenti, hogy a hatalom birtokosának képesnek kell lennie arra, hogy fenyegetsen, készenlétben tartsa a fizikai erőszakot, és ezt plauzibilisnek mutassa, és csak ekkor képes létrehozni a szófogadás, a kényelmetlen enge-

delmesség motivációját, amit birtokolni akar, ami azonban nem jön magától. Vagy pedig egy másik médium a pénz, amennyiben fizetést kínálunk fel, hogy megkapjunk valamit, amit egyébként nem kapnánk meg. Vagy pedig az igazság mint az a lehetőség, hogy elismeressünk egy új tudást, nem olyan tudást, amit a többiek már mindig is birtokoltak, hanem egy új tudást, vagy akár valószínűtlen tudást. Itt bizonyítékok vagy érvek kellene, valamit fel kell tudni mutatni, úgyhogy az igazság diskurzusa ismét kondicionálva van egy először valószínű „nem” legyőzésének az irányába, amennyiben újításokról van szó, vagy pedig a megszokott értelmezéstől való eltéréstől, például amikor a klasszikus Görögországban a vallásos orientációjú orvostudományt egy empirikus-természettudományos orvostudomány egészítette ki.

A kérdés az, hogy az előre kapcsolódó kontrollnak, ami mindig szükséges, és a pozitív rezonanciára vonatkozó esélyek felerősítésének ezt a párhuzamosságát meg tudjuk-e ragadni egyetlen elméleti koncepcióval, nevezetesen a kettéágazás elméletével, az „igen”-ek és a „nem”-ek egyenletes eloszlásával, és azzal az elképzeléssel, hogy a kommunikáció létrejön akkor is, ha még el sem dőlt, hogy mire fogják felhasználni, hogy pozitív vagy negatív módon-e, hogy vajon szükségünk lesz-e rá további kommunikációk alapjaként, vagy sem, és mindez minden aktusban megismétlődik. Amint egy új kommunikáció hozzájön, a villa ismét kinyílik, és ismét „igen”-t vagy „nem”-et mondhatunk. Úgy képzelem, hogy ez a szituáció valamiféle kulturális evolúciós program volt abban az értelemben, hogy állandóan azon kellett fáradozni, hogy az elutasításokat valószínűtlenné tegyék, jóllehet azok eleinte valószínűek. Ezen a helyen az elmélet struktúrája átmegy történelmi kutatásba azzal a kérdéssel, hogy miképp lehetséges, hogy olyan politika vagy gazdaság alakul ki, amely vert pénzzel tud dolgozni, és így tovább.

Ez volt az első meggondolás reakcióként az igen-nem kettéágazásra. Egy másik kérdés az, amit most csak kérdésként szeretnék megemlíteni, amely azonban a mai szituációban megfontolandónak tűnik, hogy nem érhetünk-e el reflektált megegyezést a „nem”-ek alapján: vajon nincs-e lehetőség a politikumban, vagy akár például minden házassági kérdésben arra, hogy a másik meggyőződéseit annyiban hagyjuk, nem térítjük meg, nem bírjuk rá egy őszinte „igen”-re, azonban elérünk egy egyetértést, ami pontosan a „nem”-nek ezt a toleranciáját neutralizálja mintegy ideiglenesen és visszavonásig. A „nem” mint valószínűség megmarad, azonban megegyezünk, hogy egyszer így csináljuk, egyszer úgy. Egyszer neked lesz igazad, egyszer nekem lesz igazam. Mintegy fokozzuk a bizonytalanságot a

helyesre vonatkozóan olyan erősen, hogy amúgy is már csak pragmatikusan csinálhatunk valamit, és hogy ez végül is mindegy, ameddig a pozíciók visszahívhatók maradnak. Úgy tűnik nekem, hogy ilyen változatok most a kockázatkutatás területén születnek.

Alois Hahn legutóbb egy bielefeldi előadásában számolt be a házassági kutatásairól, a fiatal házaspárok panelvizsgálatairól, amelyben a körben forgó kérdező technika segítségével azt a kérdést tették fel: „Mit gondolsz, mit gondol a férjed, illetve a feleséged ebben a kérdésben, és úgy gondold-e, hogy az ugyanaz, mint amit Te gondolsz?”¹² A kérdező akció eredménye egy nagymértékű diszkrepancia volt a működő megegyezések esetében. Nyilvánvalóan találtak a fiatal párok lehetőséget elfelejteni vagy figyelmen kívül hagyni azt, amit tulajdonképpen gondolnak arról, hogy mit gondol a másik. Többé nem egyeztetnek ezen a szinten, hanem teljesen konkrétan megmondják: „Tehát ma moziba megyünk”, vagy: „Először ezt kell kifizetni, és aztán azt”, vagy bármit, amiről szó lehet egy házasságban.

A svájci St. Gallenban fut egy kutatási projekt a kockázati dialógusról, ahol az ipar, a biztosítók, a politika, a polgári kezdeményezések vagy egyéb, a tiltakozó mozgalmakban érdekelt emberek összejöveteléről van szó, és itt is az a kérdés, hogy elérhetünk-e olyan politikát vagy kommunikációs határvonalat, ahol mindenki elfogadja, hogy a másik másképp gondolkodik.¹³ A megegyezés úgy épül fel, mint a prognózis: nem látjuk a jövőt, de látjuk azt a pontot, ahol azt meg kell változtatni. Világossá tesszük, hogy ez milyen előfeltételekre épül: ilyen és ilyen előfeltételek mellett ez és ez lesz, forgatókönyvet csinálunk, vagy nevezzük bárhogy, majd pedig megegyezünk a következő lépésről, és később emlékezhetünk arra, hogy a jogügyleti alap ilyen és ilyen volt, és időközben „ejtették azt”, hogy egy jogi formulát idézzek.

Lehetséges tehát, hogy az eddigi kultúrprogramunk – ha szabad így mondani –, vagyis a retorika, a meggyőzési technika, a bizonyítási eljárás, az uralom, a pénz, illetve a szerelem (mint kommunikációs jelenség) elérte ennek a technikának a határait, és fáradságos

¹² Lásd Hahn, Alois: Konsensfiktionen in Kleingruppen: Dargestellt am Beispiel von jungen Ehen. In Neidhardt, Friedhelm (szerk.): *Gruppensoziologie: Perspektive und Materialien*. A *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 25. különszáma. Opladen, 1983, Westdeutscher Verlag, 210–232. o.

¹³ Lásd Königsweiser, Roswita – Haller, Matthias – Maas, Peter – Jarmai, Heinz (szerk.): *Risiko-Dialog: Zukunft ohne Harmonieformel*. Köln, 1996, Deutscher Industrieverlag.

módon meg kell tanulnunk olyan megegyezésekkel dolgozni, melyek nem a valóságos véleményekbe való beavatkozásként vannak kidolgozva. Hasonlóan ahhoz, mint a vallási tolerancia fáradságos megtanulása idejében.

Most még szeretnék pár szót szólni a szóbeliségről és az írásbeliségről, és ezzel ma a végére érek ennek a fejezetnek. Úgy vélem, hogy amikor kommunikációról van szó, akkor Önök – mindenesetre ez az általános tapasztalatom – mindig két emberre gondolnak. Az egyik mond valamit, a másik meghallgatja, majd szintén mond valamit, és aztán az első ismét meghallgatja, tehát szóbeli kommunikációra gondolnak. Amennyire én ismerem a kommunikáció szó jelentését, mindig is ez volt az elsődleges fókusz. Az, hogy Arisztotelész velem kommunikál, olyan elképzelés, amely meglehetősen tudományos ízű, és nem vehető át feltétlenül a normális, mindennapi nyelvbe. Ez érvényes a korai modernitásra is. Emlékszem olyan helyekre Galileinél, ahol kifejezi a csodálkozását azzal kapcsolatban, hogy a könyvnyomtatáson keresztül – akkoriban erről volt szó – indusokkal, már régóta halott emberekkel, sőt olyan emberekkel is kommunikálunk, akik még meg sem születtek. A csodálkozást az váltja ki, hogy ezt a szóbeli kommunikáció normalitásában nélkülözzük. Hogy beszélhetek olyannal, aki még meg sem született? Hogyan hallhatom azt, amit Dante mondott? Ezáltal felvetődik az a kérdés, hogy miképp jutunk el egy olyan kommunikációfogalomhoz, amely lefedi ezt a jelenséget. Vagy pedig ezt parakommunikációnak, nem valóságos kommunikációnak akarjuk tekinteni? Nem tudom, hogy Habermas beleért-e a kommunikációelméletébe az írásbeliséget. Valóban azt feltételeznék, hogy a szövegek tömkelegét olvassák? De ki olvas mit? Tulajdonképpen Habermas szerint a kommunikációnak garantálnia kellene, hogy mindenki legalább ugyanazt a szöveget olvassa, azonban ez még egy szemináriumon sem elérhető, nem is szólva a világról. Az egész írásbeli kommunikáció tulajdonképpen az ilyen modellértékű megfontolások mentén halad előre.

De tulajdonképpen mit ér el az írásbeli kommunikáció? Azt éri el, hogy megszűnnek a tér- és az időbeli korlátok, hogy elvileg, ha a szöveg fizikailag stabil, és nem megy tönkre, vagy nem pusztul el, akkor távol fekvő helyekkel is lehet kommunikálni. Ezt ma természetesen megtehetjük telefonon keresztül is, de Önök tudhatják, hogy ez a fax útján már újból írásbelivé változott, mert természetesen az emberek sohasem veszik fel azt a készüléket, amin felhívjuk őket. Éppen nincsenek ott, a fax pedig gyorsan átfut. Az írásbeliség tehát nagy térbeli és természetesen időbeli távolságokon nyúlik keresztül, ha a könyvnyomtatásra vagy ilyesmire gondolunk, és

most az a kérdés, hogy ezzel nem megy-e veszendőbe az egység. Emlékeznek arra, hogy az egységet a megértés és a megértés anticipációja felől határoztam meg. A közlőnek az érthetőségen kell fáradnia. Ha csak úgy összevissza hantál a nyelvi lehetőségek területén, akkor hamarosan vége lesz a kommunikációnak. De hol marad az érthetőség, az elfogadási horizont anticipációja, vagyis azon értelmi feltételek, amelyek esetében a kommunikáció folytatódik, ha évszázadokról is szó lehet, vagy ha egy alkalmi és ismeretlen elfogadási horizontba való átvitelről van szó? Térben és időben mintegy vaktában vagy az ismeretlenbe kommunikálunk.

Különböző lehetőségek vannak arra, hogy a szituációt elképzeljük. Az egyik az, hogy mindig léteznek sajátos kommunikációs módok. A tudomány például úgy van felosztva, hogy pontosan tudjuk: olvastunk valamit, és úgy képzeljük el a saját termékünk címzettjeit, mintha azok ezt szintén olvasták volna, és ennek megfelelően vannak felkészülve, és nem cikázunk keresztül-kasul a diszciplínákon. Ez azonban másutt is érvényes. Ha körülnézünk a gazdaságban, az egyes cégeknek megvannak a piacaik, ismerik a piacaikat és a képviselőiket, és más piacokon egyáltalán nem tudnának működni. A kommunikációs előfeltételek rendkívül specializáltak. Ez egyike a nehézségeknek, amennyiben a gazdaságot átépítjük, mondjuk átállunk a fegyveriparról a fogyasztási cikkekre: ekkor egyszerűen nem ismerik azokat, akikkel kommunikálnak, nem tudják felbecsülni a termékeik elfogadási feltételeit, a fizetési hajlandóságot, a kiválasztási kritériumokat, és így tovább. Ez számukra hozzáférhetetlen vidék.

Ilyen kérdések bizonyos mértékben korrigálhatók specializáció útján, de még fontosabb lehet, hogy a szövegeknek saját maguktól kell érthetőnek lenniük. Sok kutatás folyik abban a kérdésben, hogy az írás és aztán a könyvnyomtatás hogyan hat ki a szövegek grammatikai struktúrájára, a mondatrendre, és itt világos, hogy a mondatoknak saját magukból vagy a megelőző és a következő mondatokból kell érthetőnek lenniük, és nincsenek ráutalva szituatív referenciákra. Természetesen vannak szakértőknek szóló könyvek. Ezek a korrektívumok ezen első csoportjába tartoznak, csak hogy ezek sem érvényesíthetők „indexikus kifejezésekkel”, ahogy mondják. Már Arisztotelész időfogalmának bemutatásakor olyan példát hoztam, ahol a szövegben még olyan szavakat használtak, mint „egyszerre”, vagy a „most” főnevesítve lett a „to nü” (a „most”) esetében, majd vándorol a szövegben, és aztán nagyon el kell gondolkodni azon, hogy tulajdonképpen mi is egy „most”. Mindazonáltal ha valaki azt mondja: „De most már háromnegyed hat van”, akkor mindenki tudja, hogy mire gondoltak. Az efféle szituációs célzásoknak meg kell szünniük, a

szöveget teljesen másképp kell átalakítani. Az iskolában vagy kevésbé iskolázott emberek esetében megfigyelhetjük, hogy még szituatív referenciáik vannak, és egyáltalán nem veszik észre, hogy egy másik, akivel beszélnek, egyáltalán nem érti, hogy miről van szó. Beviszik a mondatokba ezt a tipikus alsóbb rétegbeli nyelvet, ezt a nem írásos kultúrát, és olyan szavakat használnak, mint „most” vagy „éppen” vagy ez az „izé” – anélkül hogy tudnánk, hogy milyen izéről van szó –, és így felismerhető, ha valaki nem íráson keresztül szocializálódott. Amikor svájci bányászokkal kerültem kapcsolatba, akkor feltűnt, hogy a svájci németjükben elhagynak igéket és főneveket is, ha az magától értetődő; ha a maradékot akusztikailag még egyáltalán megértjük, azok teljesen hiányos mondatok, amelyek azonban nyilván elegendők az egymás közti kommunikációhoz. És aztán láthatjuk, hogy az iskolai nevelésen keresztül – az idősebbik testvér részben alig járt iskolába, mert nyáron az alpesi legelőn kellett lenniük – hogyan hatol be az írásos kultúra az artikulált hétköznapi nyelvbe is úgy, hogy érthetőnek kell lenniük azon emberek számára is, akiket nem ismernek, és ugyanazt a nyelvet használják a későbbi vagy a messze élő emberek számára is. Ehhez a kérdéshez viszonylag sok irodalom létezik. Olyan középkori szövegeken, amelyek a szóbeli elbeszélő tradícióból származnak, láthatjuk, hogy előfeltételezték a sztori ismeretét. Ezt már sokszor hallotta a hallgatóság. *Chansons de gestes*, Roland-történetek, ezeket ismerik,¹⁴ a teljesítmény csak a részletek díszítésében áll. Hozzáfüznek még valamit, a történet megnyúlik ebbe vagy abba az irányba, és annak alapján, ahogy a szövegeket létrehozzák, felismerhetjük, hogy az alkotó nem számol a könyvnyomtatáson keresztül történő elterjesztéssel. Az írásos kommunikáció struktúrája más, és ennek a struktúrának évszázadokra volt szüksége, hogy érvényesüljön.

Egy utolsó és teljesen nyitott kérdés, melyre egyáltalán nem tudok válaszolni, az, hogy vajon a kommunikációval még akkor is számolunk-e, ha lemondunk a sorozatiságról, ha számítógépes információs rendszerekkel rendelkezünk, melyekből esetenként kikeresünk valamit, amit mi magunk újrakombinálunk, és melyekben nem az egyik mondat követi a másikat, hanem egy információ van jelen, és adott más információkra való utalások spektruma. Ülünk, építünk egy utat, és lehívjuk a képernyőre mindazt, amire ehhez szükségünk van anélkül, hogy különbséget tudnánk tenni az információ és a közlés között. Újra elsőrendű megfigyelők vagyunk.

¹⁴ A Roland-ének a legrégebbi úgynevezett *Chansons de gestes*, melyek a francia középkorból származó lovagi énekek.

Benyomunk gombokat, aztán jön egy bizonyos elolvasandó szöveg, és aztán ezzel valamit csinálnunk kell, talán visszaadjuk a gépbe anélkül, hogy az egy tulajdonnévvel meg lenne jelölve az ilyen modern hiperszöveg rendszerek esetében, és kifejlődik a javaslatok egy tömege a bizonytalanság óriási elfedett abszorpciójával, és amely a választásban ugyanilyen óriási mértékű bizonytalanságot hoz létre. Ki kommunikál kivel? Alkalmas még egyáltalán a fogalmunk erre? Vagy pedig egy olyan küszöbnél állunk, ahol látjuk, hogy a társadalmunk fontos információfeldolgozó folyamatai már nem osztályozhatók kommunikációként? Vagy újra kell alkotnunk a fogalmat? De hogyan?

Befejezem ezt a szövegrészt azzal a megjegyzéssel, hogy mindez természetesen társadalomfüggő. Az, hogy ilyen számítógépes rendszerek léteznek, hogy létezik írás, könyvnyomtatás, és ennek megfelelően milyen kommunikációfogalomra van szükségünk ahhoz, hogy megragadjuk azt, ami itt magától megy, időfüggő, történelemfüggő, és összefügg azzal, amit a társadalom kínál nekünk.

TIZENNEGYEDIK ELŐADÁS

VII. KETTŐS KONTINGENCIA, STRUKTÚRA, KONFLIKTUS

Az első pont a „kettős kontingenciára” vonatkozik. Ez egy olyan téma, amit a *Szociális rendszerek* című könyvemben tárgyaltam, ennek ott utánaolvashatnak megközelítőleg úgy, ahogy most elő szeretném adni.¹ Történelmileg látnunk kell talán, hogy a „kettős kontingencia” figyelemre méltó kifejezése mögött egy régi kérdés újrafogalmazása rejti: „Hogyan lehetséges a szociális rend?” A kérdés mindazonáltal nem olyan régi, ugyanis a kettős kontingenciára vonatkozó kérdés nem csak azt kérdezi: „Miképpen áll fenn?”, hanem: „Hogyan lehetséges?” „Hogyan lehetséges egyáltalán, hogy legyen olyan, mint megismerés, esztétika, fiólok vagy éppen szociális rend? A megismerés, a gyakorlati és az esztétikai fiólok hármassághoz most hozzájön a kérdés: „Hogyan lehetséges a szociális rend?”

Az ezt megelőző tradícióban ezt a kérdést az emberek természetéről szóló feltételezésekkel válaszolták meg – mégpedig a szociális rend vagy a régi tradíciók szerint a „politikai”-ról, vagyis az emberek társadalmi életét érintő természetéről szóló feltételezésekkel. Az emberek természetéről arra, hogy együtt éljen másokkal, és ennek feltételeit

¹ Lásd Luhmann: *Szociális rendszerek* IV. fejezet, 12. fejezet, 2. fejezet.